DE AMSTERDAMSCHE WISSELBANK IN DE ZEVENTIENDE EEUW.

Door Dr. J. G. van Dillen.

II.

De wisselbanken zijn er natuurlijk niet in geslaagd de „steygeringhe" van het geld te verhoeden [28]). Met hoeveel weerzin ook, moest de wetgever de tarifeering toch telkens verhoogen. Soms werd, bij „tolerantie" zooals het heette, de hoogere koers — zooals die in het ruilverkeer ontstaan was — voor eenigen tijd toegelaten, met de bedoeling om deze later weer tot de oorspronkelijke hoogte terug te brengen. Gewoonlijk bleek dat echter niet mogelijk te zijn; dan werd de tolerantie verlengd en eindelijk werd dan veelal de hoogere koers definitief aanvaard.

De Nederlandsche rijksdaalder gold oorspronkelijk 2 gulden 7 stuivers. In 1608 werd de koers bij tolerantie op 2 g. 8 st. gesteld om in 1610 definitief aldus aanvaard te worden. In 1619 moest men echter den wettelijken koers van den rijksdaalder definitief op 2 g. 10 st. stellen. De leeuwendaalder, die oorspronkelijk 1 g. 18 st. gold, is reeds in 1615 tot 2 g. verhoogd. Een verdere wettelijke verhooging dezer beide munten heeft niet plaats gehad [29]). Dat wil echter niet zeggen, dat hun waarde nu stabiel was geworden. Zij werden n.l. op den duur geheel uit de circulatie verdrongen door een paar Zuid-Nederlandsche zilveren penningen van minder gehalte.

In 1612 wordt te Amsterdam al geklaagd, dat de nieuwe Bourgondische daalder of kruisdaalder — hoewel niet tot de wettelijk

[28]) Er zij aan herinnerd, dat de tusschen haakjes geplaatste nummers verwijzen naar de documenten, gepubliceerd in de „Bronnen tot de geschiedenis der wisselbanken" (Rijks Geschiedk. Publicatiën 59 en 60).

[29]) Wel heeft de provincie Holland in 1621 een tolerantie-plakkaat uitgevaardigd, waarin de rijksdaalder op 2 g. 12 st. gesteld werd. Dit plakkaat is echter niet hernieuwd, zoodat de tolerantie slechts kort heeft gegolden.

toegelaten vreemde munten behoorende — steeds meer in het verkeer komt en op denzelfden voet als de rijksdaalder circuleert, terwijl toch het zilvergehalte veel geringer is (no. 31). Omstreeks 1618 begint men in de Zuidelijke Nederlanden met de aanmunting van den ducaton, die ook al spoedig in ons land in omloop komt. De vreemde indringers blijken, ondanks alle moeite, niet te weren te zijn. Bij het groote muntplakkaat van 1622 wordt de kruisdaalder onder de wettelijk toegelaten munten opgenomen, doch, slechts tegen den koers van 2 g. 7 st. [30]), terwijl hij in het verkeer al voor 2 g. 10 st. wordt aangenomen ! De ducaton wordt echter wederom verboden en tot billioen verklaard.

De inleiding van het plakkaat van 1633 verklaart, dat de muntordonnantie van 1622 gedurende eenige jaren vrij goed voldaan heeft, maar dat sinds eenige jaren de wanorde weer grooter wordt. Vooral de gouden munten vertoonen een sterke neiging tot stijgen; voor deze wordt dan ook bij tolerantie een hoogere koers vastgesteld. Het plakkaat verklaart echter uitdrukkelijk, dat men binnenkort weer tot de schatting van 1622 zal terugkeeren. Ten aanzien van den kruisdaalder wordt vermeld, dat deze, hoewel in de ordonnantie van 1622 slechts op 47 stuivers gevalueerd zijnde, „door misverstant tot 50 stuyvers nevens de rijcksdaelders ingedrongen is ende deselve wel wederom tot synen rechten prijse soude behooren gereduceert te worden." Dat is echter niet noodig omdat men voornemens is den kruisdaalder benevens andere vreemde daalders „eerstdaeghs" tot billioen te verklaren. Dit voornemen is evenwel niet uitgevoerd en zoo komt de aangehaalde uitspraak van het plakkaat van 1633 eigenlijk neer op een verkapte tolerantie van den kruisdaalder tot 2 g. 10 st. !

Wel is in het volgende jaar een plakkaat verschenen, waarin de *ducaton* wederom tot billioen wordt verklaard. Van de ducatons heet het in dit stuk, dat zij „alhier opgedronghen ende uytgegheven worden tot 63 stuyvers, dat is drie stuyvers ten minsten boven hare waerde volgens onsen rijcxdaelder tot 50 stuyvers". Twee jaren later wordt het verbod van de circulatie van ducatons nogmaals hernieuwd. Niet lang daarna gaat men evenwel ook den strijd tegen den ducaton opgeven.

Den 9en October 1638 verschijnt een plakkaat, waarbij zoowel

---

[30]) Mees berekent, dat deze valuatie te laag is. Bij een schatting van den rijksdaalder op 2 g. 10 st., zou de kruisdaalder volgens zijn gehalte in gewicht 2 g. 8 st. moeten gelden.

de ducaton als de kruisdaalder bij tolerantie in de circulatie worden toegelaten tegen resp. 3 g. 3 st. en 2 g. 10 st. Deze tolerantie is later herhaaldelijk vernieuwd, o.a. bij de plakkaten van 19 Nov. 1641 en van 6 Maart 1645. Natuurlijk moest ook de tolerantie van den hoogeren koers der gouden munten telkens herhaald worden. Tot een *definitieve* verhooging der valuatie kon men echter maar niet besluiten; steeds bleef het de bedoeling om op den duur weer tot de schatting van 1622 terug te keeren.

Rijksdaalder en kruisdaalder waren nu beide op 2 g. 10 st. gesteld, hoewel de één veel beter van gehalte was dan de ander!

De toelating van ducaton en kruisdaalder volgens de bovengenoemde valuatie had eigenlijk gepaard moeten gaan met verhooging van den koers van rijksdaalder en leeuwendaalder. Dat men dit naliet, is waarschijnlijk te verklaren uit de bedoeling om zoo spoedig mogelijk tot de schatting van 1622 terug te keeren. Doch de jaren gingen voorbij en de tolerantie moest telkens verlengd worden. Het natuurlijk gevolg daarvan was, dat rijksdaalder en leeuwendaalder geheel uit de circulatie verdwenen en uitsluitend als handelspenningen benut werden. Trouwens reeds omstreeks 1638 kwamen zij nog slechts sporadisch in het verkeer voor. Het bovengenoemde plakkaat van dat jaar verklaart, dat de circulatie zoo vervuld is van ducatons en kruisdaalders, dat „men nauwelicx andere capitale silvere penningen in de dagelijcxe vertieringhe ende verhandelinge en siet".

De Wisselbank was opgericht om de muntordonnanties te helpen handhaven. De bedoeling om wegens de slechte hoedanigheid van het courant geld een apart bankgeld, een „bankgulden" te scheppen, was den oprichters volkomen vreemd. Aan zoo iets dacht men geen oogenblik [31]). De benaming „bankgeld" komt dan ook in langen tijd nog niet voor.

Intusschen vond in de muntcirculatie de boven geschetste verandering plaats. Omstreeks 1638 zag men in den omloop overwegend ducatons en kruisdaalders. De wisselbanken waren echter door hun instructie gebonden aan de muntplakkaten; alleen de wettelijk toegelaten penningen mochten zij aannemen en uitbetalen. Ook de toleranties waren niet bestemd om door de ban-

---

[31]) Ten onrechte wordt deze bedoeling aangenomen door Mr. G. *Vissering* in zijn artikel „De bankgulden", Haagsch Maandblad 1924.

ken te worden gevolgd. Het tolerantie-plakkaat van 1619 verklaarde uitdrukkelijk, dat de daarbij tijdelijk toegelaten hoogere koers der gouden munten niet gold voor de wisselbanken; deze moesten zich in dit opzicht aan het plakkaat van 1615 houden. De rijksdaalder werd echter in 1619 *definitief* op 2 g. 10 st. gesteld; dezen koers mochten en moesten de banken natuurlijk wèl volgen.

Den ducaton mocht de Wisselbank dus als kassier aannemen noch uitbetalen. Natuurlijk kon men ducatons als billioen in de Bank brengen. De inbrenger werd dan voor de metaalwaarde gecrediteerd; de penningen werden doorgesneden en versmolten. Anders stond het echter met den kruisdaalder, sinds deze in 1622 onder het wettig toegelaten geld was opgenomen. Ten aanzien van dit geldstuk was de Bank echter gebonden aan de wettelijke schatting van 2 g. 7 st.; van de latere tolerantie — die van 1633 was trouwens slechts indirect — had zij zich wettelijk niets aan te trekken. De valuatie van 2 g. 7 st. was in verhouding tot die van den rijksdaalder te laag; het spreekt dus van zelf, dat niemand kruisdaalders in de Bank bracht. Bij opvraging van het tegoed had men immers steeds de kans met *ander* gevalueerd geld te worden betaald. Om denzelfden reden was ook het goudgeld — dat immers door de Bank slechts tegen den ouden en niet voor den tolerantie-prijs werd geaccepteerd — voor inbreng niet geschikt. Zoo bleven dus voor inbreng en uitbetaling in hoofdzaak alleen rijksdaalder en leeuwendaalder over, die daarom dan ook vaak als „bankgeld" of „bankspeciën" werden aangeduid. Mees zegt, dat het schijnt, „dat de Bank als kassier of deposito-bank reeds spoedig zich tot eenige bijzondere speciën bepaald hebbe" (p. 70). Dat is niet gelukkig uitgedrukt, want de schrijver vestigt daarmede den indruk, alsof deze beperking een willekeurige daad van de Bank geweest is, terwijl zij in werkelijkheid het noodzakelijk gevolg van de muntwetgeving was.

Eenigszins gecompliceerd wordt de kwestie door het feit, dat de Bank voor de in den handel gezochte penningen, waartoe ook rijksdaalder en leeuwendaalder behoorden, een matig opgeld mocht berekenen. Ten aanzien hiervan maakt Mees een streng onderscheid tusschen de Bank als *wisselaar* en als *kassier*. Volgens zijn voorstelling mocht de Bank alleen in de eerste functie eenig opgeld berekenen, doch moest zij zich in de tweede streng aan de valuatie houden (p. 70). Dit is echter m.i. een àl te theoretische

en ook tamelijk willekeurige constructie van den scherpzinnigen schrijver. In de documenten wordt dit onderscheid *nooit* gemaakt[32]). En dan stelle men zich eens de practijk voor! Hoe zou 't mogelijk zijn het verschil der beide functies te handhaven? In 1615 gaf de Bank, volgens Beaumont, een halven stuiver opgeld op den rijksdaalder. Stel dat een koopman een rekening in de Bank begeerde en daartoe rijksdaalders inbracht. Dan liet hij zich het opgeld natuurlijk niet ontgaan; hij verkocht dus de rijksdaalders en liet zich voor de koopsom crediteeren. Bij uitbetaling aan de rekeninghouders was de Bank — zie de beschrijving van Beaumont — geheel vrij in de keuze der speciën, mits natuurlijk wettelijk toegelaten munten. In de eerste jaren, toen er nog groote keuze van gevalueerde penningen was, zal zij zooveel mogelijk uitbetaald hebben in specie, waar geen opgeld op stond. Verlangde een rekeninghouder in 't bijzonder rijksdaalders, dan kon hij die krijgen .... doch natuurlijk met berekening van opgeld! Dat de Bank als kassier geen opgeld berekend zou hebben — zooals Mees 't voorstelt — lijkt mij hoogst onwaarschijnlijk. In de inventarissen van den specievoorraad van 1610 en 1611 (Br. p. 808) wordt de rijksdaalder voor 48¼ en de leeuwendaalder voor 39 stuivers in rekening gebracht, terwijl de officieele koers volgens het plakkaat van 1610 resp. 48 en 38 st. bedroeg. Ook in haar functie van kassier zal de Bank dit geld niet hebben uitgegeven tegen lageren koers dan zij het zelf in haar inventaris waardeerde. Men moet 't dus niet voorstellen, alsof de Bank zich als kassier wèl en als wisselaar niet aan de wettelijke valuatie behoefde te houden. Zij moest zich, in *beide* functies, in 't algemeen strikt aan de munt-plakkaten houden, met uitzondering evenwel van het in haar instructie wel omschreven en gelimiteerde opgeld voor enkele handelspenningen.

De term „bankgeld" komt in de documenten het eerst in 1638 voor. Is het juist om — zooals Mees doet — aan te nemen, dat daarmede *in dien tijd* reeds een imaginaire, van het gemunte geld afwijkende geldeenheid wordt bedoeld? Ik meen van niet. Het komt mij voor, dat het woord die beteekenis pas later heeft verkregen. Het verband, waarin de term in de stukken van dien tijd voorkomt, maakt 't zeer waarschijnlijk, dat daarmee een-

---

[32]) Vgl. de ordonnantie, de keur en de instructie (nos. 21, 22, 28 en 45); eveneens de beschrijvingen van Beaumont en Soggaert (nos. 39 en 1033).

voudig bedoeld werden de geldsoorten, die in de Bank werden aangenomen en uitbetaald, of — met een eenigszins andere nuance — het geld, dat men in den omloop niet meer zag en dus alleen in de Bank kon krijgen. In 't bijzonder werden de rijksdaalders met den term „bankgeld" aangeduid. Zoo zegt b.v. het reeds eerder genoemde pamflet van 1645,[33]) dat men wel 10 % agio voor goud moet betalen en voor „grof silvergelt" 4¼, 4½ ende 5 % „om banckgelt ofte Hollantsche rijcxdaalders à 2 g. 10 st. te bekomen". Hier wordt toch blijkbaar „bankgeld" en „rijksdaalders" als synoniem beschouwd. Hieronder volgen nog citaten, die m.i. elken twijfel uitsluiten. Er is trouwens ook geen enkele aanwijzing, dat er in dien tijd reeds handel in de inschrijvingen in banco werd gedreven, zooals dat later geschiedde.

Aldus verkrijgt men ook een betere en eenvoudiger verklaring van de keur van 21 Oct. 1638. Met de Bank als zoodanig heeft dat stuk m.i. niets te maken. Men stond te Amsterdam op het punt het plakkaat van 9 Oct. 1638 — waarbij kruisdaalder en ducaton werden getolereerd tegen resp. 2 g. 10 st. en 3 g. 3 st., terwijl de koers van den rijksdaalder op 2 g. 10 st. gehandhaafd bleef — af te kondigen. Blijkbaar werden de rijksdaalders buiten de Bank met een vrij hoog opgeld verhandeld (hetgeen zeer natuurlijk is, aangezien zij immers van beter gehalte waren dan de overige penningen). De Vroedschap constateert in de genoemde resolutie (no. 86), dat het bankgeld in den laatsten tijd zeer „gesteygert" is en besluit nu, dat 't voortaan niemand vrij zal staan „eenigh bankgelt hooger te koopen of verkoopen dan tegens ½ ten hondert". Evenals vroeger gaf men weer de schuld aan de particuliere kassiers. De Bank berekende dus blijkbaar geen hooger opgeld dan ½ %. De tolerantie — in het bedoelde plakkaat vervat — zegt de resolutie verder, heeft alleen betrekking op het courant geld; aan de gemeente zal dus worden medegedeeld, dat „het banckgelt in zoodaenige waerde ende qualiteyt zal blyven als het voor desen geweest is". Het is toch wel zeer waarschijnlijk, dat in deze citaten onder bankgeld te verstaan is: het geld, dat de Bank alleen pleegt aan te nemen.

De maatregel was goed bedoeld maar gaf natuurlijk niets. Den 11en November 1638 besluit de Vroedschap, in verband met de schaarschte van bankgeld, aan de Bank toe te staan om ducatons en kruisdaalders in beleening aan te nemen tegen resp. 3 g. en

[33]) Vgl. noot 27.

2 g. 8 st. Men mag ducatons en kruisdaalders voor vier maanden in de Bank deponeeren; worden ze niet vóór het einde van dien termijn gelost, dan vervallen ze tegen dien prijs aan de Bank. De maatregel strekt tot „vorderinge van de commercie ende negotie, die zonder banckgeldt niet wel gedreven can worden".

In October 1641 moet de Vroedschap echter wederom constateeren, dat het bankgeld „merckelijck opgesteygert" is. Het toelaten der beleening heeft alleen ten gevolge gehad, dat eenige baatzuchtige personen „het goedt zwaer geldt uyt de Banck gelicht hebben ende in plaetse van dien dezelve ghevult werde met ducatons ende patacons [34]), van zoodanighe zwaere gelichte speciën geslaeghen, zulcx dat men lichtelijck, als 't van noode waer, aldaer gheen zwaer banckgeldt zoude mooghen hebben". De grief was dus, dat de rijksdaalders aan de Bank werden onttrokken, niet voor den buitenlandschen handel maar om ze naar de Zuid-Nederlandsche Munten te zenden en aldaar in ducatons en kruisdaalders te doen vermunten. Blijkbaar was het gehalte dezer geldstukken lichter dan het oorspronkelijk geweest was; anders zou immers de beschreven handeling geen voordeel kunnen opleveren.

In de aangehaalde resolutie van 26 Oct. 1641 (no. 90) besluit de Vroedschap nu om „den ducaton tegens drie gulden ende den patacon tegens 49 stuiver te verklaeren voor goedt banckgeldt, zulcx dat ze een yeder tegen dien prijs daerin zal mooghen brenghen". Dit besluit was niet geheel in overeenstemming met de laatste plakkaten. Daarin waren immers ducaton en kruisdaalder slechts bij tolerantie toegelaten en van ouds was het gewoonte, dat toleranties niet voor de banken golden. Intusschen werden de Zuid-Nederlandsche penningen door de Bank slechts aangenomen tegen een prijs, die ongeveer in overeenstemming was met hun gehalte — in verhouding tot den rijksdaalder — terwijl zij volgens de tolerantieplakkaten tegen een veel hoogeren prijs in circulatie waren. Anders dan bij het stelsel van beleening, was de Bank nu gerechtigd de rekeninghouders in ducatons en kruisdaalders uit te betalen. In verband met de schaarschte der rijksdaalders was men wel gedwongen om tot dezen maatregel over te gaan.

Het voorbeeld van Amsterdam, om de Zuid-Nederlandsche penningen tot bankgeld te verklaren, werd door de banken van Middelburg en Rotterdam zeer spoedig gevolgd. Den 30en November

---

[34]) De kruisdaalder wordt ook wel patacon genoemd.

1641 werden te Middelburg kruisdaalder en ducaton als bankgeld aanvaard en den 9en December eveneens te Rotterdam [35]).

Te Rotterdam was men hiertoe gedwongen door de houding der Merchants Adventurers, de Engelsche lakenimporteurs, die in 1639 een overeenkomst hadden gesloten met de Hollandsche lakenkoopers, waarbij zij — op verzoek dezer laatste, wegens de schaarschte en de hooge agio van het bankgeld — betaling in de getolereerde courante speciën aanvaardden en dus de Bank voorbijgingen (no. 926), niettegenstaande de Bank juist op hun verzoek nog slechts enkele jaren geleden (1635) was opgericht! De Vroedschap betoonde er zich verontwaardigd over, dat de kooppenningen der lakens, in plaats van „in de voorsz. Bancke ofte in banckgelt" betaald te worden, nu in courant geld voldaan werden en dat de Engelsche kooplieden ook bij het koopen van wissels voor hun remises de Bank voorbij gingen (no. 927). Tevergeefs had de Vroedschap al eerder de Engelschen herinnerd aan hun verplichting om het laken, dat zij verkochten, te doen betalen in de stedelijke Wisselbank „ende dat in munte of speciën, die in deselve Banck ontfangelijck sijn volgens de plakkaten van den Staet" (no. 925). Nakoming dezer verplichting bleek echter in de gegeven omstandigheden onmogelijk te zijn.

Den 9en December 1641 besloot men — zooals reeds vermeld is — eindelijk kruisdaalder en ducaton, resp. tegen 2 g. 8 st. en 3 g., als bankgeld te aanvaarden [36]) (no. 929). In dezelfde resolutie wordt bepaald, dat — aangezien „overmits de schaersheyt van het banckgelt, het merendeel van 't banckgelt uyt de Wisselbanck alhier wert gelicht van enige baetsuchtige personen, die tselvige omme haer proffijt in andere steden ende plaetsen transporteren" — ieder, die penningen in de Bank heeft of inbrengt, „op syne rekeninge sal profiteren een quart ten hondert", terwijl bij uithaling ¼ % gekort zal worden.

Ook uit deze citaten blijkt m.i. overtuigend, dat in dien tijd de

---

[35]) Rotterdam deed dit tegen denzelfden koers als Amsterdam. Te Middelburg stelde men den kruisdaalder echter slechts op 47 st. en den ducaton op 59½ st. (no. 728). Vóór 1638 had de Middelburgsche Bank de beide penningen ook reeds eens tijdelijk als bankgeld aanvaard (no. 718).

[36]) Reeds in September 1638 hadden de Merchant Adventurers verzocht de beide penningen tegen den koers van 2 g. 9 st. en 3 g. 2 st. als bankgeld toe te laten wegens „de schaersheyt van de speciën, daermede de wisselen moeten werden betaelt" (no. 924).

term „bankgeld" nog uitsluitend werd gebezigd om een bepaalde gemunte geldsoort aan te duiden.

Het muntplakkaat van 6 Maart 1645 is van groote beteekenis geweest geweest voor de verbetering van het muntwezen, omdat hierin het aantal in de circulatie toegelaten munten belangrijk werd beperkt. Overigens werd de tolerantie van de Zuid-Nederlandsche penningen wederom op denzelfden voet verlengd. Anders dan in de vorige plakkaten werd nu echter uitdrukkelijk aan de wisselbanken voorgeschreven zich aan de schatting van 1622 te houden. Was dit tevens bedoeld als een verbod om ducatons en kruisdaalders als bankgeld te beschouwen? Waarschijnlijk wel. Den 21en April verplichtten de leden der Amsterdamsche Vroedschap zich bij eede tot de handhaving van het plakkaat, evenwel „onder de reserven, by den heeren Burgermeesteren voorghestelt". De inhoud dezer reserve is echter helaas niet bekend. Een tipje van den sluier wordt echter opgelicht door de resolutie van 4 Mei 1645 (no. 105). Hierbij worden de commissarissen der Wisselbank gemachtigd om de lieden, die geld uit de Bank halen, in kruisdaalders — berekend tegen 48 st. — te betalen, „geconsidereert, dat men de rijcxdaelders, die aldaer minst in getaele zijn, uytgevende, alsdan in 't korte geen gevalueerde speciën in de Bank zouw houden ende dan noch ten langen lesten evenwel zouw moeten koomen tot het uytgeven der patacons". Uit deze verontschuldiging blijkt wel, dat men zich zeer goed bewust was in strijd met het plakkaat te handelen.

Kort daarna ging men nog een stap verder. In Juni van hetzelfde jaar leggen n.l. de commissarissen der Wisselbank aan de Vroedschap de vraag voor, of de kooplieden ducatons en kruisdaalders — resp. tegen 3 g. en 2 g. 8 st. — in de Bank mogen brengen. Het antwoord luidt bevestigend en daarmede was dus het besluit van 1641 bekrachtigd (no. 106).

Het schijnt, dat in dien tijd de kruisdaalder ook al reeds als handelspenning werd benut. Immers den 5den Augustus 1645 deelen de commissarissen der Bank aan de Vroedschap mede „van verscheyde persoonen verzocht te zijn om gerieft te worden met Albertusdaelders" [37]) (no. 109). Mag men daarvoor — zoo vragen commissarissen — eenig opgeld berekenen? Het

---

[37]) Albertusdaalder is, evenals patacon, een andere benaming voor kruisdaalder.

antwoord der Vroedschap luidt, dat men de lieden, die geld uit de Bank halen, betalen zal met Zeeuwsche daalders, zoolang men die heeft, en „alsser luyden zijn, die juist met Albertusdaalders zoeken geryeft te zijn, daermede accomoderen ende voor 't geryf een duyt tot opgeldt af-eyschen sal".

Mees ziet hierin een noodlottige afwijking van de oorspronkelijke inrichting der Bank, omdat zij nu niet alleen als wisselaar maar ook als kassier van de valuatie ging afwijken. Er had nu, meent hij, „eene gedeeltelijke hereeniging harer werkzaamheden, als kassier en als wisselaar, plaats". Ik kan mij met deze opvatting niet vereenigen, aangezien er — zooals hierboven werd betoogd — nooit een strenge scheiding tusschen de beide functies bestaan heeft.

Het plakkaat van 1645 is hernieuwd in de jaren 1647, 1652 en 1653. Telkens werden dus weder, in nagenoeg dezelfde bewoordingen, ducaton en kruisdaalder tijdelijk getolereerd. De tijdelijkheid duurde wel heel lang !

Omstreeks 1654 klaagt men te Amsterdam weer steen en been over het „steygeren" van het bankgeld. Deswege wordt bij keur van 25 Nov. 1654 (no. 141) aan iedereen toegestaan den ducaton tegen 63 st. en den kruisdaalder tegen 50 st. in de Bank te brengen, „midts tot avance betalende 2⅝ percento"; bij uithaling dezer speciën zou 2½ % agio berekend worden. Deze ingewikkelde formule komt feitelijk hierop neer, dat de beide penningen nu respectievelijk berekend worden op ongeveer 3 g. 1½ st. en 2 g. 9 st. [38]). Het middel bleek echter erger te zijn dan de kwaal. Nog geen twee jaren later wordt de maatregel weer ingetrokken. De Vroedschap overweegt hierbij, dat „de munte binnen deze provinciën ende in gevolge de Wisselbanck dezer stede hoe langs hoe meer in decadentie geraecken" en dat één der middelen ter verbetering hierin bestaat, „dat de gemelte keure behoort te worden vernietight ende opnieuws wederom geordonneert ende gewillekeurt, dat men van nu voortaen — totdat anders daerinne zal worden gedisponeert — in de Banck sal mogen inbrengen, te weten, den ducaton tot 60 stuyvers ende den patacon tot 48 stuyvers ende niet hoger, midsgaders deselve speciën ten zelven pryse wederom daeruyt mogen haelen, midts daervan betalende

[38]) Vgl. Mees, p. 85.

$1/8$ per cento aen den heeren commissarissen ten behoeve van deselve Banck" (no. 145). Bij de op grond van dit besluit uitgevaardigde keur wordt nog bovendien bepaald, dat de inbrenger van ducatons en kruisdaalders „een recipisse van de quantiteyt ende qualiteyt van deselve" zal ontvangen, hetgeen aan een soort van beleening doet denken. — Deze episode uit de geschiedenis der Wisselbank is tamelijk duister. De berichten omtrent het in deze jaren gebeurde zijn schaarsch; het is mij niet gelukt er meer over te vinden dan reeds aan Mees bekend was. Het is ook niet met zekerheid te zeggen, of de term „bankgeld" in de keur van 25 Nov. 1654 nog in de oude dan wel reeds in de nieuwe beteekenis is bedoeld [39]).

Intusschen blijkt uit dit alles wel, dat er in de houding der Amsterdamsche Wisselbank tegenover de Zuid-Nederlandsche penningen in den loop der jaren veel afwisseling en onzekerheid geweest is.

* * *

Eindelijk is in 1659 de lang verwachte en sinds jaren van alle kanten besproken en voorbereide reorganisatie van het muntwezen tot stand gekomen. Daar het onmogelijk was gebleken om kruisdaalder en ducaton te weren, werden deze nu — zij 't dan ook in anderen vorm en onder andere benaming — in ons muntstelsel opgenomen. De twee nieuwe geldstukken, die iets lichter van gehalte waren dan de Zuid-Nederlandsche oorspronkelijk waren geweest, werden zilveren ducaat en zilveren rijder gedoopt, doch kregen in den omloop al spoedig den naam van rijksdaalder [40]) en ducaton.

Een bijzonderheid der nieuwe regeling is de dubbele valuatie, in *zwaar* geld en in *courant* geld. Het plakkaat handhaaft de fictie, dat de waarde van den ouden rijksdaalder en van den leeuwendaalder nog steeds niet meer dan resp. 50 en 40 stuivers bedraagt. In overeenstemming hiermede wordt de zilveren ducaat (nieuwe rijksdaalder) op 48 st. en de zilveren rijder (ducaton) op 60 st. geschat, doch alleen als zwaar geld; daarnaast worden de beide nieuwe penningen voor den omloop, als courant

---

[39]) De considerans van de keur zegt „dat het banckgeldt tot een hooge ende seer veranderlycke steygeringhe ende onsekerheyt wordt gebraght door het beleyt van eenige eygenbaetsoeckende persooren". (no. 141).

[40]) Ter onderscheiding werd de oude rijksdaalder voortaan veelal bankrijksdaalder genoemd.

geld, resp. op 50 en 63 st. getarifeerd. Voor rijksdaalder en leeuwendaalder wordt geen waarde in courant geld opgegeven, omdat deze in de circulatie niet meer voorkwamen.

Aan de wisselbanken werd voorgeschreven zich aan de valuatie in zwaar geld te houden. Voortaan bestond er dus ook *wettelijk* verschil tusschen den bankgulden en den courant gulden. Er was al spoedig na de oprichting der Bank eenige afwijking tusschen de beide rekeneenheden ontstaan, doch dit was een feitelijke afwijking geweest, niet *volgens* doch *tegen* de bedoeling van den wetgever. Eenigszins anders was de toestand reeds geworden door het besluit van 1641 om ducatons en kruisdaalders als bankgeld te aanvaarden volgens een lagere valuatie dan die, welke in het tolerantieplakkaat van 1638 voor de circulatie was aangenomen. Zooals boven reeds is vermeld, is deze praktijk in 1645 uitdrukkelijk bevestigd en sindsdien — met uitzondering van de jaren 1654 tot 1656 — op denzelfden voet gehandhaafd. Het plakkaat van 1659 heeft dus niet de dubbele valuatie ingevoerd doch deze slechts wettelijk gesanctioneerd. De bankgulden was nog steeds de gulden van het muntplakkaat van 1622, de courant gulden daarentegen was 4½ à 5 % verzwakt [41]).

Hierboven is aangetoond, dat althans omstreeks 1640—1645 de term „bankgeld" nog uitsluitend werd gebezigd ter aanduiding van enkele bepaalde soorten gemunt geld. Sinds dien tijd is de beteekenis van het woord langzamerhand veranderd, totdat het ten slotte uitsluitend ter aanduiding van de inschrijvingen in banco of als synoniem van zwaar geld werd gebruikt. Een bepaalde datum is hiervoor natuurlijk niet aan te wijzen. Uit den aard der zaak hangt deze terminologische verandering samen met het ontstaan der dubbele valuatie; zij moet dus wel o.g. in de tweede helft der veertiger jaren gezocht worden. Een aanwijzing voor de juistheid van dit vermoeden is o.a. te vinden in een request van een zekeren Pimentel uit het jaar 1675 (no. 235), waarin deze verklaart, dat hij „nu al den tijt van negen en twintich jaaren binnen dese stadt de voornaemste koopluyden heeft bedient met banckgelt voor kasgelt en vice versa, midsgaders speciën te bestellen, tsy met ontfangen, betaalen, af laaten schryven als andersints". Dat wijst er immers op, dat misschien reeds om-

---

[41]) Mees toont aan (p. 87), dat toch ook de bankgulden, zij 't slechts in geringe mate, verzwakt is. De nieuwe penningen waren immers van iets minder gehalte dan kruisdaalder en ducaton oorspronkelijk geweest waren.

streeks 1646 een zekere handel in bankgeld — in den zin van inschrijvingen in banco — werd gedreven, zooals dat later algemeene usance was. Uit den aard der zaak moet dus toen langzamerhand de term „bankgeld" zijn nieuwe beteekenis verkregen hebben, al werd het woord ook later nog wel eens in den vroegeren zin gebezigd [42]).

De vraag, of de Bank zich aan de haar bij het muntplakkaat van 1659 voorgeschreven valuatie heeft gehouden, kan in het algemeen bevestigend worden beantwoord. Evenwel met deze niet onbelangrijke uitzondering, dat zij voor en na gebruik heeft gemaakt van haar recht om bij het afgeven van handelspenningen een matig opgeld te berekenen. Hierboven is vermeld, dat de Bank bij uitbetaling van patacons reeds in 1645 een gering opgeld nam. Dat geschiedde blijkbaar ook al vrij spoedig na 1659 ten aanzien van ducaton en zilveren ducaat. Daar deze geldstukken ook als handelspenningen in trek kwamen, achtte de Bank zich gerechtigd om eenig opgeld te berekenen, wanneer zij de kooplieden met verschaffing dezer gezochte penningen geriefde. Zooals den lezer bekend is, was dit niets nieuws maar integendeel de voortzetting van een sinds de oprichting der Bank gevolgde practijk. Intusschen werd hierdoor de hoogte van de agio natuurlijk verminderd.

De geciteerde verklaring van Pimentel bewijst, dat omstreeks het midden der 17de eeuw een regelmatige handel in bankgeld is ontstaan. Weliswaar kon natuurlijk iedere rekeninghouder zijn tegoed vergrooten of verkleinen door inbreng of uithaling van metaal of van gemunt geld [43]). Men kan zich echter voorstellen, dat — mede in verband met het wisselende opgeld, dat de Bank voor handelspenningen berekende — menigeen er de voorkeur aan gaf bankgeld te koopen of te verkoopen. Er waren dan ook personen — als de genoemde Pimentel — die er zich op toelegden

---

[42]) Vgl. o.a. de memorie der Generaalmeesters van 28 Juli 1668 (no. 186): „..... naer advenant de steygeringe van het bankgeld, tsy rijcx- of leeuwendaelder".

[43]) In de 18de eeuw achtte de Bank zich echter niet meer verplicht om aan de rekeninghouders uit hun tegoed geld uit te betalen. In verband hiermede spreekt men in de literatuur van de „sluiting" der Bank. Er heeft evenwel nooit een formeele sluiting plaats gehad. Na de invoering der speciebeleening (1683) is het opvragen blijkbaar in onbruik geraakt. Daardoor is op den duur de genoemde opvatting ontstaan.

bankgeld en courant geld voor een matige vergoeding tegen elkaar te wisselen. Koopers en verkoopers van bankgeld vonden elkander 's morgens vóór beurstijd op den Dam voor het stadhuis.

De wisselende verhouding van vraag en aanbod was op zich zelf reeds een oorzaak voor zekere schommelingen in den koers van het bankgeld [44]). Intusschen zouden deze schommelingen binnen zeer enge grenzen gebleven zijn, als de Bank zich steeds strikt aan de valuatie had gehouden. Aangezien dit echter niet het geval was, was de agio nagenoeg steeds geringer dan het wettelijk verschil tusschen bankgeld en courant geld bedroeg. Zooals Mees heeft aangetoond, bedroeg de wettelijke agio 4½ à 5 % [45]). In de practijk schommelde de agio veelal om 4 %.

Het is met het bovenstaande volkomen in overeenstemming, dat op de prijscouranten der Amsterdamsche Beurs uit de eerste helft der 17de eeuw een noteering van het bankgeld nog ontbreekt [46]). Eerst sinds het bankgeld als een aparte geldeenheid werd beschouwd en sinds de handel hierin een zekeren omvang had verkregen, was er aanleiding om den koers regelmatig te noteeren. Hier volgt een staatje van den loop van den koers van het bankgeld tot het jaar 1683, dat voor deze studie als eindpunt is genomen. Daar de prijscouranten en wisselkoerslijsten uit de 17de eeuw slechts voor een klein gedeelte bewaard zijn gebleven [47]), is het staatje helaas zeer onvolledig.

---

[44]) Op de schommelingen in den koers, als gevolg van de afwisselende behoefte aan bankgeld voor de betaling van wissels en goederen, wordt veel nadruk gelegd in een discussie, in Dec. 1668 tusschen de Generaalmeesters van de Munt en de commissarissen der Amsterdamsche Wisselbank gevoerd. De discussie loopt o.a. over de vraag, of de prijs van het muntmateriaal in bankgeld of in courant geld moet worden vastgesteld. De Generaalmeesters zijn voorstanders van de uitdrukking van den muntprijs in courant geld. Eén van hun argumenten is juist de schommeling in den koers van het bankgeld. In hun antwoord beweren de commissarissen o.a., dat het mogelijk zal zijn den koers te stabiliseeren. (no. 188).

[45]) Het maakt eenig verschil, of men den ducaton of den zilveren ducaat als grondslag der berekening neemt, aangezien er eenig verschil in het gehalte der beide penningen bestond (Mees, p. 87).

[46]) Zie o.a. de onlangs in het archief van Florence ontdekte en in het pas verschenen Econ. hist. Jaarboek (XIII) gepubliceerde reeks Amsterdamsche prijscouranten uit de jaren 1624—1626. Ook op de enkele bekende, uit de dertiger en veertiger jaren stammende prijscouranten — bewaard in het Econ. hist. Archief — is geen noteering van het bankgeld te vinden.

[47]) Een nieuwe aanwinst van het Ned. Econ. Hist. Archief te 's-Gravenhage, bij de uitgave van de „Bronnen" nog niet aanwezig, maakte de samenstelling van dit staatje mogelijk. Tevens werd hiervoor gebruik ge-

1656.	— ? —	3⅜.
1664.	1 Dec.	3 à 3⅛.
1665.	26 Oct.	3 à 3⅛.
1674.	4 Juli	3⅞ à 4.
	23 Juli	4¼.
	6 Aug.	4⅛.
	20 Aug.	4¼.[48]
	27 Aug.	4 à 4⅛.
	3 Sept.	4.
	10 Sept.	4⅛.
	24 Sept.	4⅛.
	1 Oct.	4 à 4⅛.
	8 Oct.	4 à 4⅛.
	22 Oct.	4⅛ à 4¼.
	29 Oct.	4⅛.
	5 Nov.	4¼.
	12 Nov.	4¼.
1675.	14 Oct.	3¾ à 3⅞.
1676.	10 Dec.	3⅞ à 4.
1677.	5 Jan.	4.
	4 Febr.	4.
	18 Febr.	4⅛ à 4¼.
	18 Maart	4⅛ à 4¼.
	22 Juli	3⅝ à 3¾.
1679.	20 Febr.	3⅝ à 3¾.
	11 Maart	4¾.
	18 Dec.	4½.
1680.	12 April	4½.
	19 April	4¼.
	17 Mei	4½.
	31 Mei	4⅛.
1681.	8 Jan.	3⅞.
	23 Jan.	4.
	— Nov.	3¾.
1682.	6 April	4 à 4⅛.
	1 Nov.	4.

Bij beschouwing van dit staatje moet men in aanmerking nemen, dat de agio van het bankgeld eerst door de muntregeling van 1659 een vasten, wettelijken grondslag verkreeg. Men ziet, dat in de periode 1674—1683 de koers meestal niet ver van de wettelijke agio (4½ à 5 %) afwijkt. Blijkbaar hield de Bank zich dus toen trouwer aan de valuatie dan tevoren.

Het is jammer, dat in onze tabel geen cijfers uit 1672 voorkomen, want het is bekend, dat in dat jaar de koers van het bankgeld sterk heeft geschommeld. Ook in andere bronnen zijn hieromtrent geen nauwkeurige gegevens te vinden. Het eenige dat we met zekerheid weten is, dat in Juni 1672 — bij de nadering der Fransche legers — een run der beangstigde rekeninghouders heeft plaats gehad en dat de Bank dezen aanval op haar metaalvoorraad met succes heeft doorstaan, terwijl daarentegen de wisselbanken van Rotterdam en Middelburg hun loketten moesten sluiten [49]. Uit de balans van 31 Jan. 1672 blijkt ook inderdaad (Br. p. 744), dat de positie van de Bank toenmaals vrij sterk en liquide was; immers tegenover het totaal der opeischbare schul-

maakt van een dergelijke collectie prijscouranten en koerslijsten uit het Amsterdamsche Gemeente-archief. — In de rekening van den essaijeur der Bank van 1654—1655 en in de winst- en verliesrekeningen van 1654—1656 wordt een agio van 2 %—2⅝ % vermeld.

48) Het cijfer is onduidelijk. Het zou ook 4¾ kunnen zijn.

49) Eveneens die van Hamburg, zij 't ook uit andere oorzaken. Vgl. mijn artikel in Tijdschr. v. Gesch. 1927.

den ad f 7.201.433 stond een metaalvoorraad van f 6.654.277, terwijl het ontbrekend bedrag gedekt was door obligaties der provincie Holland, der stad Amsterdam en der Oost-Indische Compagnie. Ook de balans van 1673 geeft zeer bevredigende cijfers [50]).

In het bekende werk „De Koophandel van Amsterdam" wordt medegedeeld, dat in den eersten schrik de koers van het bankgeld tot 4 à 5 % beneden die van het courant geld daalde, doch bij het wederkeeren van het vertrouwen weer tot pari steeg. Mees leidt hieruit af (p. 93), dat de Bank bij de uitbetaling den bankgulden naar den koers van het courant geld heeft berekend. Immers — redeneert hij — had in het tegenovergestelde geval het bankgeld niet alleen *tot* maar ook direct weer *boven* pari moeten rijzen.

Het is mij niet gelukt hieromtrent zekerheid te verkrijgen. Alleen weten we — uit een missive van Amsterdam aan de Staten van Holland van 24 Juni 1672 (no. 196) — dat, aangezien „by de koopluyden dagelijcks veel geld uyt de Banck wiert gehaelt", de voorraad van zilver zoo spoedig mogelijk gemunt moest worden. Ook is het bekend, dat de Bank een hoeveelheid oude bankrijksdaalders heeft afgegeven en dat het stadsbestuur toen heeft vergund, dat deze *in de circulatie* tegen 52 stuivers zouden worden berekend (no. 209). Dat bewijst echter volstrek niet, dat ook de Bank bij de uitgifte dezen prijs berekend heeft.

De aangehaalde passage uit „De koophandel van Amsterdam" zegt niet uitdrukkelijk, dat de koers voorloopig op pari *gebleven* is. Men bedenke ook, dat dit werk geen contemporaine bron is; de eerste uitgave verscheen pas in 1694. De veronderstelling van Mees berust dus op een vrij zwakken grondslag. In het boek van *P. Valkenier* „'t Verwerd Europa" — dat reeds in 1675 verscheen en dus wel contemporain is — wordt trouwens een eenigszins andere lezing gegeven. Valkenier deelt mede, dat het bankgeld eerst daalde tot 4 à 5 % beneden pari doch daarna op het valsche gerucht, dat de Prins met een leger in aantocht was, tot 2 %

---

[50]) In de tabel op p. 962 der „Bronnen" is de metaalvoorraad voor de jaren 1673, 1674 en 1675 een weinig te laag opgegeven, omdat verzuimd is rekening te houden met het gedeponeerde goud en zilver der „kapitale leening" (zie de balansen Br. p. 745). In de bijlage achter dit artikel is deze fout hersteld.

steeg (ongetwijfeld is bedoeld: boven pari) [51]). Toen het gerucht onwaar bleek, volgde weer een terugslag. Dat het bankgeld, ook na het wederkeeren van het vertrouwen, voorloopig niet boven pari gekomen zou zijn, wordt door dezen auteur in 't geheel niet vermeld. Zoo bestaat er dus omtrent de gedraging der Bank bij de uitbetaling der saldi in 1672 volstrekt geen zekerheid.

* * *

De functies der Amsterdamsche Wisselbank waren in deze eerste periode (tot 1683) tamelijk eenvoudig. De Bank bewees den handel een groote dienst door haar kosteloos giroverkeer. Zij was weliswaar niet de eenige, maar toch verreweg de voornaamste kassier van Amsterdam. De gelden, in haar kluizen gedeponeerd, waren niet alleen beveiligd tegen diefstal maar ook tegen beslag. Bij octrooi der Staten van Holland van 16 Dec. 1670 (no. 192) werd de vrijwaring tegen beslag nogmaals bevestigd en tevens uitgesproken, dat deze ook gold voor het geval dat de gelden niet op naam van den eigenaar waren gedeponeerd [52]).

De tweede belangrijke functie der Bank was die van wisselaar. Zij kocht billioen en ongemunt goud en zilver, liet dit vermunten en stelde den kooplieden de gewenschte negotiepenningen ter beschikking. Het was haar geoorloofd voor dezen dienst een bescheiden opgeld te berekenen. Men krijgt den indruk, dat de Bank over 't algemeen van deze bevoegdheid geen misbruik heeft gemaakt. Dat het opgeld, dat zij bij afgifte van ducatons en nieuwe rijksdaalders (zilveren ducaten) berekende — toen deze ook gezochte negotiepenningen waren geworden — niet hoog is geweest, blijkt duidelijk uit de bovenvermelde cijfers betreffende de agio.

Toch maakte de Bank vrij groote winsten (vgl. de tabel hierachter). In de eerste jaren bedroeg de winst slechts enkele duizenden guldens per jaar, doch later zijn cijfers van f 50.000 tot f 80.000 geen zeldzaamheid. Dat kon onmogelijk uit het be-

---

[51]) De obligaties „op het Land" (Holland ?), eerst gedaald tot 30 % en minder, stegen plotseling tot 92 à 93 %, de actiën der Oost-Indische Compagnie, tevoren 572 % en gedaald tot 250 %, stegen weer tot 340 %. *Valkenier*, p. 637. Vgl. ook *J. Grosmann*, Die Amsterdamer Börse in 1672.

[52]) Dit geschiedde naar aanleiding van een geruchtmakend proces tusschen den Amsterdamschen koopman Sautijn en de republiek Venetië. Sautijn had getracht beslag te doen leggen op gelden van Venetië, die op naam van een factor in de Wisselbank van Amsterdam waren gedeponeerd.

scheiden opgeld der negotiepenningen komen. Inderdaad bezat de Bank dan ook nog andere bronnen van inkomsten.

Allereerst moet hieronder gerekend worden de handel in edel metaal. Een geoorloofd bedrijf was dit evenwel niet. Volgens de muntplakkaten moest immers het ingevoerde goud en zilver door de importeurs òf direct aan de muntmeesters òf aan de wisselbanken en gezworen wisselaars geleverd worden tegen vastgestelde prijzen. In het laatste geval rustte op de banken en wisselaars de verplichting om het metaal ter Munte te zenden. Verkoop aan anderen was ten strengste verboden. Alleen in den vorm van Nederlandsche negotiepenningen mocht edel metaal worden uitgevoerd. — Zoo was de letter van de wet. En toch zien we de Amsterdamsche Wisselbank reeds in de twintiger jaren den verboden edelmetaalhandel uitoefenen!

Zij koopt dan o.a. goud van de West-Indische Compagnie om dat wederom, onvermunt, met winst aan de Oost-Indische Compagnie over te doen (nos. 71, 72 en 75). Vruchteloos klagen de Generaalmeesters van de Munt over dit misbruik. Na de verovering der Spaansche zilvervloot door Piet Hein (1628) hebben de Generaalmeesters het zelfs gewenscht en noodig geacht, dat de Staten-Generaal een aanschrijving tot de wisselbanken en tot de West-Indische Compagnie zouden richten om deze instellingen aan de bestaande voorschriften te herinneren.

Het verbod van export van ongemunt edel metaal en van vreemde negotiepenningen (o.a. de Spaansche realen) was voor een handelsland als de Republiek op den duur niet te handhaven [53]. Reeds in 1647 wordt de uitvoer van het geïmporteerde zilver voor het twee derde gedeelte toegestaan (nos. 117, 118 en 119). In 1659 hernieuwt het muntplakkaat het oude uitvoerverbod, doch reeds het volgende jaar wordt dit weder opgeheven. Voor goud is het uitvoerverbod formeel nooit opgeheven, doch in de practijk werd goud even goed uitgevoerd als zilver. Sinds er aldus in groote mate vrijheid van export bestond, stoorde de Wisselbank zich natuurlijk nog minder dan tevoren aan het voorschrift, dat zij al het gekochte metaal ter Munte moest leveren. In een memorie der Generaalmeesters van 9 Dec. 1680 wordt geconstateerd, dat de wisselbanken — in 't bijzonder die van Amsterdam — haast al het ingevoerde muntmateriaal opkoopen,

[53]) Vgl. mijn artikel: Amsterdam als wereldmarkt der edele metalen (De Economist 1923).

„sonder dat daervan bijnaer iets, immers seer weynich, ter Munte deser landen wert gelevert, maer meest naar Indiën ende elders vernegotieert" (no. 257). Dergelijke klachten vernemen we ook in andere jaren (nos. 186—188 en 247).

In verband met dezen uitgebreiden edelmetaalhandel konden de wisselbanken zich natuurlijk niet houden aan den in de plakkatèn vastgestelden inkoopsprijs van het muntmateriaal. De prijzen waren afhankelijk van de wereldmarkt. Eveneens spreekt het van zelf, dat ook de muntmeesters meer moesten betalen dan den maximumprijs. Zelfs joegen de factors (agenten) der muntmeesters te Amsterdam door hun onderlinge concurrentie de prijzen van goud en zilver sterk op. Welke slechte gevolgen deze toestand voor het muntwezen had, is licht te bevroeden. Om hierin verbetering te brengen, deden de Generaalmeesters in 1668 het voorstel om *bij uitsluiting* de drie wisselbanken tot inkoop van edel metaal te machtigen, met de verplichting om een *bepaald gedeelte* daarvan aan de Munten te leveren (nos. 186, 188,, 191 en 193). Ook later is dit denkbeeld nog meermalen geopperd (nos. 279, 330, 343 e.v., 372, 389, 406 en 408). Daarvan is evenwel nooit iets gekomen. — In elk geval blijkt uit het voorgaande, dat de Amsterdamsche Wisselbank een belangrijk aandeel had aan den edelmetaalhandel.

Een bescheiden winst maakte de Bank voorts met het verschaffen van edel metaal aan de goud- en zilverdraadtrekkers. Omstreeks het midden der 17de eeuw was de draadtrekkerij te Amsterdam een zeer bloeiend bedrijf, dat aan honderden menschen werk en brood verschafte. In verband met voorgekomen knoeierijen en mede om de reputatie van het product in het buitenland hoog te houden, werd in 1656 aan de goud- en zilverdraadtrekkers voorgeschreven hun grondstof uitsluitend van de Wisselbank te betrekken, die daartoe speciale „lingotten" zou doen gieten. Onder de rekeningen van den essaijeur is dan ook meestal een aparte lingottenrekening te vinden (Br. p. 939 e.v.).

Naast de reeds genoemde had de Bank echter nog een andere en veel belangrijker bron van inkomsten n.l. den interest, voortspruitende uit de credietverleening. Het geven van credieten wordt door de ordonnantie van 1609 niet *uitdrukkelijk* verboden, maar het wordt uitgesloten door de geheele opzet en inrichting der Bank (vgl. het verbod van overdisponeeren enz.). Desniettegenstaande heeft de Bank regelmatig aan enkele instellingen crediet

verleend; evenwel geschiedde dit in de 17de eeuw nog slechts in beperkte mate.

Van het jaar 1625 tot aan het einde der 18de eeuw toe komt op de balansen een vordering van ruim f 229.000 op de provincie Holland voor. Men was ten laatste den oorsprong hiervan geheel vergeten! Bij mijn onderzoek bleek, dat deze vordering voortspruit uit twee geldleeningen in 1624 door Amsterdam aan Holland verstrekt (nos. 58 en 59).

De provincie verkeerde in financieele moeilijkheden en moest, voor de betaling van de achterstallige soldij der ruiterij, geld leenen van verschillende steden. Het aandeel van Amsterdam bedroeg ruim f 132.000. Bovendien wenschte Holland gehoor te geven aan het verzoek van Oost-Friesland om een leening te ontvangen. De provincie wendde zich hiervoor v.n. tot Amsterdam en verzocht om een voorschot van ruim f 84.000. De bedoeling was, dat Amsterdam deze sommen bij eenige kapitaalkrachtige burgers zou opnemen, doch de Burgemeesters gaven er de voorkeur aan het geld eenvoudig maar uit de Wisselbank te nemen. Het geleende bedrag zou immers na een jaar reeds worden terugbetaald. Daarvan is evenwel niets gekomen en tegen het einde der 18de eeuw prijkte deze post nog steeds op de balansen der Bank! De provincie heeft echter steeds trouw de rente betaald, die eerst 6¼ doch sinds 1641 nog slechts 5 % bedroeg.

Bovendien leende Amsterdam nog in hetzelfde jaar (1624) rechtstreeks — zij 't dan ook onder borgstelling der Staten van Holland — f 150.000 aan den graaf van Oost-Friesland, benevens twee jaren later nog f 50.000 aan de stad Embden (nos. 62 en 70). Wederom ontsluieren de balansen ons het geheim, dat ook deze gelden door de Wisselbank zijn verstrekt! Deze schulden zijn evenwel, resp. in 1655 en 1642, terugbetaald.

Uit de aangehaalde stukken blijkt ook de reden van de diverse leeningen aan Oost-Friesland. Deze landstreek werd n.l. op een verschrikkelijke wijze geteisterd door de troepen van den graaf van Mansfeld, die slechts tegen betaling van een aanzienlijke losprijs wilde aftrekken. Een afgevaardigde van Amsterdam verklaarde, dat de ellende in Oost-Friesland zoo groot was, dat zelfs „een steenen hert hem daarover soude ontsetten". Ook het belang van Amsterdam bij den ongestoorden handel op Embden werd bij de beraadslaging der Vroedschap als motief genoemd om steun te verleenen. Den doorslag gaf echter de overweging,

dat ten tijde der geloofsvervolgingen onze landgenooten in Embden en elders in Oost-Friesland gastvrijheid hadden genoten, „soodat die saecke niet alleen bedenckelijck ende considerabel, maar consciëntieus is....” (Br. p. 54, noot 2).

Voorts ontmoeten we op de balansen onder de debiteurs — behalve eenige kleinere, zooals de essaijeur, eenige muntmeesters en de stad Alkmaar [54]), die ik met stilzwijgen voorbij ga — in de eerste plaats de Oost-Indische Compagnie en de thesaurie der stad Amsterdam.

Mees verkeerde in de meening, dat de credietverleening aan de Oost-Indische Compagnie pas in 1657 begonnen is. Inderdaad is in dat jaar de Vroedschap voor het eerst hierin gekend. Maar te voren verleenden de Burgemeesters deze credieten reeds zonder machtiging der Vroedschap. Uit de balansen en de winst- en verliesrekeningen — van deze laatste zijn er uit de 17de eeuw helaas slechts enkele bewaard — blijkt, dat deze credietverleening reeds in 1615 een aanvang heeft genomen. De opgenomen gelden waren bestemd voor uitrusting der schepen en betaling van gages en werden slechts „voor weynig maenden” verstrekt. Soms liep de schuld vrij hoog op, zooals in 1679 en 1680, toen hij ruim f 1.613.000 bedroeg, om daarna echter weer spoedig te verminderen. Doch dat is in de besproken periode nog een uitzondering. Over 't algemeen zijn de bedragen nog gering en er zijn zelfs vele jaren geweest (o.a. de periode 1632—1649), dat de Compagnie bij het opmaken der balans een volkomen schoone lei had (Br. p. 979). In het moeilijke jaar 1672 bedroeg haar schuld slechts f 100.000.

Aanvankelijk betaalde de Compagnie een interest van 6¼ %, doch reeds in het begin der 20er jaren daalde deze tot 5 %. De serie der rekeningen-courant (Br. p. 949) stelt ons in staat om den loop van den interestvoet sinds het midden der 17de eeuw vrij nauwkeurig te volgen. In de jaren 1653—1655 betaalt de Compagnie nog 4½ %, daarna daalt de interest tot 4 % en gedurende de jaren 1662—1665 zelfs tot 3½ %. Deze laatste daling is echter slechts voorbijgaand; in 1665 wordt de interest weer 4 % om voor langen tijd op die hoogte te blijven. Omstreeks 1685 vindt wederom een daling plaats tot 3½ %. Zonder onder-

[54]) Alkmaar leende in 1634 f 60.000 van Amsterdam ten behoeve van de bedijking van de Schermer. (Br. p. 720. noot 1).

breking blijft dit tot 1723 de normale interestvoet om dan zelfs voor langen tijd tot 2½ % te dalen!

De stedelijke thesaurie komt het eerst op de balans van 1624 als debiteur voor (vgl. de tabel). In den eersten tijd slechts voor matige bedragen; van 1636 tot 1645 heeft de thesaurie zelfs in 't geheel geen schuld aan de Bank. Dan zien we echter tusschen 1649 en 1653 een sterke stijging, van f 383.851 tot f 1.827.898. Dit staat in verband met een aanzienlijke leening, die de stad in 1650 aan stadhouder Willem II verstrekt heeft. In hoeverre er ook eenig verband is met den bouw van het nieuwe stadhuis — zooals wel beweerd is — durf ik niet beslissen. De schuld blijft jaren lang op dezelfde hoogte, doch stijgt dan echter omstreeks 1663 tot f 2.072.898. Wederom keert nu, vele jaren lang, steeds hetzelfde bedrag op de balansen terug. In het begin der 80er jaren volgt dan weer een stijging, zoodat de schuld in 1685 een bedrag van f 2.976.222 bereikt. Dat lijkt zeer onrustbarend; het heeft immers den schijn alsof de stad Amsterdam, sommige slechte voorbeelden van elders volgende, van de aan haar zorg toevertrouwde deposito's bijna drie millioen gulden had opgemaakt. In werkelijkheid was er evenwel voor ongerustheid geen reden.

Wat toch was het geval? Van den aanvang af had de stad de behaalde winsten niet geïncasseerd, doch deze rustig in de Bank laten staan. Aldus was een aanzienlijk reservefonds gekweekt, dat in 1685 reeds f 2.340.791 bedroeg. Voor het gewone bedrijf der Bank, dat geen risico meebracht, was geen reservefonds noodig. Het gekweekte fonds had meer het karakter van een spaarpot der stad. In 1685 is men zoo verstandig geweest om de schuld der thesaurie met het bedrag der totale winst te verminderen. Er bleef dus nog een schuld van ruim zes ton over (in hetzelfde jaar weer met vier ton vermeerderd), maar dat was voor een bloeiende en rijke stad, als Amsterdam toen was, zeker niet onrustbarend te noemen.

Aanvankelijk betaalde de thesaurie 3 % rente aan de Bank en omstreeks 1645 is dat tot 4 % verhoogd. Spoedig daarna is men echter tot de opvatting gekomen, dat de stad aan haar eigen bank geen rente behoefde te betalen (Br. p. 972, noot).

Raadpleegt men de tabel, die den loop van het totaal tegoed

aan derden en van den metaalvoorraad aangeeft [55]), dan blijkt duidelijk, dat de toestand van de Bank in de 17de eeuw over het algemeen zeer soliede was. Reeds werd vermeld, dat tijdens de politieke stormen van het jaar 1672 de Amsterdamsche Wisselbank de eenige onzer banken was, die overeind bleef staan. Dat feit heeft een ontzaglijken indruk gemaakt. Phoonsen schrijft in zijn boek over de Wisselbank: „Maer dat de stadt haer van der kooplieden penningen, ter Banck gedeponeerd, niet bediendt, heeft anno 1672 gebleecken; toen heeft de Bank haer proef uitgestaen en op den toets goet bevonden". Dat was de algemeene opinie. Ook in de buitenlandsche literatuur wordt zelfs tot het einde der 18de eeuw toe, wanneer de Amsterdamsche Wisselbank ter sprake komt, steeds weer de gebeurtenis van 1672 aangehaald om de groote soliditeit dezer instelling te bewijzen.

Toch heerschte er te Amsterdam in de tweede helft der 17de eeuw een zekere ontevredenheid over de Wisselbank. Men beklaagde zich over den last, dien het verschil tusschen bankgeld en courant geld, in verband met de steeds wisselende agio, den handel bezorgde. Men betoogde, dat het giroverkeer veel uitgebreider zou kunnen zijn, wanneer de Bank werkelijk de eenige en algemeene kassier was [56]). Van deze ontevredenheid maakte zich Johannes Phoonsen in zijn rapporten van 1673 (nos. 225 en 226) en in zijn boek, dat in 1677 verscheen, tot tolk. Zijn voorstel om voortaan in de Bank in courant geld te rekenen, had geen succes, hoewel het door een uit eenige aanzienlijke regenten bestaande commissie was aanvaard [57]).

Een beter lot was beschoren aan zijn denkbeeld om, tot bevordering van den speciehandel, een stelsel van beleening van specie in te voeren. Bij de reorganisatie van 1683 is dit idée verwezenlijkt. Daarmede begint een nieuwe periode van bloei in de geschiedenis der Wisselbank, welker beschrijving later zal volgen.

---

[55]) Zie bijlage. Vgl. ook de graphiek in Econ. hist. Jaarboek XI.

[56]) De balanscijfers uit dien tijd wijzen ook op een zekeren stilstand.

[57]) De aanleiding voor het aan Phoonsen in 1673 opgedragen onderzoek was de ontdekking van een belangrijke door den boekhouder Flieck gepleegde fraude. Vandaar dat Phoonsen ook allerlei maatregelen voorstelt om fraude te voorkomen. De ontrouwe boekhouder is met den dood gestraft. — Het boek van Phoonsen is door mij opnieuw uitgegeven in Econ. hist. Jaarboek VII.

BIJLAGE. [1])

Jaren (einde Januari).	Totaal tegoed van derden.	Metaal-voorraad.	Schuld der Oost-Indische Compagnie.	Schuld der stedelijke thesaurie. [2])	Winsten en verliezen der Bank. [2])
1610	925.562	925.562	—	—	6.783
1611	1.396.892	1.403.675	—	—	4.800
1612	1.096.554	1.043.202	—	—	6.424
1613	1.386.761	1.413.037	—	—	8.267
1614	724.539	717.270	—	—	4.000
1615	1.026.709	1.050.986	—	—	—
1616	692.708	639.413	—	—	15.032
1617	1.329.434	1.146.607	—	—	38.125
1618	2.109.645	2.227.665	—	—	27.669
1619	1.760.668	1.405.971	383.175	—	27.396
1620	1.937.521	1.863.851	97.010	—	27.112
1621	2.347.565	1.977.327	420.090	—	
1622	2.629.835	2.002.388	717.427	—	46.438
1623	2.306.528	1.487.348	714.995	—	
1624	2.429.015	1.900.432	506.771	66.000	
1625	2.082.115	933.776	900.000	66.000	47.276
1626	3.658.635	3.099.745	—	162.000	42.822
1627	3.434.195	2.594.108	400.000	162.000	50.774
1628	3.303.936	2.270.895	350.000	162.000	42.340
1629	3.220.403	1.574.768	1.000.000	185.310	69.540
1630	4.166.159	3.105.449	450.000	166.860	85.234
1631	3.784.047	2.976.742	400.000	162.000	59.816
1632	3.636.079	3.281.113	—	166.860	60.166
1633	4.272.224	3.866.890	—	162.000	34.495
1634	3.995.666	3.474.527	—	82.000	34.867
1635	3.860.342	3.416.112	—	85.448	94.624
1636	3.992.338	3.486.306	—	—	73.627
1637	5.680.522	5.315.576	—	—	66.213
1638	5.593.750	5.256.605	—	—	54.736
1639	5.802.729	5.446.002	—	—	49.626
1640	8.075.358	5.823.964	—	—	55.871
1641	8.056.232	8.356.437	—	—	3.394
1642	5.122.740	5.534.361	—	—	1.829
1643	6.474.746	6.961.062	—	—	25.347
1644	7.340.259	7.947.380	—	—	33.180

[1]) Deze tabel is samengesteld uit de verschillende statistieken, in de „Bronnen" gepubliceerd (p. 962 e.v.), die aan de balansen en andere rekeningen zijn ontleend. De balans werd steeds tegen het einde van Januari opgemaakt. De bedragen luiden in guldens.

[2]) Van de gemaakte winst werd een reservefonds gevormd. In 1685 heeft men echter het bedrag van dit fonds gebruikt tot delging van de schuld der thesaurie. Deze „schuld" was dus eigenlijk, althans gedeeltelijk, fictief.

Jaren (einde Januari).	Totaal tegoed van derden.	Metaal-voorraad.	Schuld der Oost-Indische Compagnie.	Schuld der stedelijke thesaurie. [2]	Winsten en verliezen der Bank. [2]
1645	11.288.142	11.841.183	—	57.000	13.939
1646	7.638.564	7.816.577	—	620.000	52.614
1647	8.147.810	8.685.714	—	321.066	62.857
1648	8.223.806	8.742.925	—	369.609	60.043
1649	8.466.392	8.846.655	200.000	383.851	44.825
1650	10.759.356	10.587.666	351.875	697.804	46.325
1651	7.312.119	6.589.039	100.000	1.683.109	32.936
1652	7.420.514	6.702.130	—	1.821.532	22.979
1653	8.326.101	7.486.347	—	1.827.989	— 133.058 [3]
1654	8.782.965	7.900.988	—	1.827.898	14.081
1655	8.112.094	7.236.728	100.750	1.827.898	36.528
1656	6.683.453	5.899.383	202.250	1.827.898	36.094
1657	6.364.825	5.778.695	—	1.827.898	11.023
1658	7.411.453	6.866.399	—	1.827.898	4.344
1659	6.979.785	6.246.746	200.000	1.827.898	12.295
1660	7.599.073	6.850.039	—	1.930.898	18.058
1661	6.776.618	6.131.372	—	1.927.898	19.454
1662	9.042.147	7.901.808	401.749	1.927.898	1.656
1663	8.967.784	7.530.681	723.108	2.072.898	24.594
1664	8.731.936	7.743.295	302.051	2.072.898	27.404
1665	8.104.058	7.040.733	407.787	2.072.898	31.052
1666	8.411.238	7.457.756	301.925	2.072.898	3.980
1667	8.137.198	6.904.522	605.950	2.072.898	24.831
1668	6.202.978	4.700.428	908.011	2.072.898	42.309
1669	6.078.661	4.488.911	1.018.333	2.072.898	59.280
1670	5.367.018	4.841.334	—	2.072.898	27.062
1671	9.355.574	8.862.891	—	2.072.898	5.390
1672	7.210.433	6.654.277	100.000	2.072.898	41.176
1673	4.933.701	4.396.395 [4]	—	2.072.898	72.862
1674	6.514.474	6.039.699 [4]	—	2.072.898	— 67.247 [3]
1675	6.587.691	5.945.347 [4]	200.000	2.072.898	12.364
1676	5.174.297	4.501.902	300.000	2.072.898	63.301
1677	5.924.194	4.747.706	815.506	2.072.898	41.413
1678	5.229.008	3.475.326	1.451.012	2.072.898	58.312
1679	5.488.900	3.633.511	1.613.333	2.072.898	59.613
1680	7.950.340	6.156.491	1.613.333	2.072.898	62.539
1681	8.277.109	7.136.595	1.008.333	2.072.898	48.334
1682	6.510.142	5.536.528	905.000	2.072.898	63.567
1683	8.295.978	7.595.133	403.333	2.342.298	40.502
1684	7.695.285	6.822.321	405.198	2.536.183	23.631
1685	6.959.229	6.096.968	—	2.976.222	45.542
1686	9.813.776	7.472.301	1.106.124	1.055.735	47.214

[3]) Zie voor de verklaring dezer verliezen en andere bijzonderheden de volledige balansen in de „Bronnen”.

[4]) Vgl. noot 50.